

DUNYO TILLARINING TIPOLOGIK (MORFOLOGIK) TASNIFI VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Baxromjonova Ruxshonabonu Ixtiyorjon qizi
Andijon davlat chet tillari instituti Xorijiy filologiya va turizm fakulteti Filologiya va tillarni o’qitish (Ingliz tili)1- bosqich talabasi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada dunyo tillarining tipologik tasnifi, uning mohiyati, asosiy turlari va o'ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Agglutinativ, flektiv, izolyativ va polisintetik tillarning grammatik tuzilishi, so‘zlarning shakllanishi hamda grammatik ma’nolarni ifodalash usullari misollar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘zbek tilining morfologik xususiyatlari va morfologik tasnifning tilshunoslikdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

ANNOTATION. This article highlights the typological classification of world languages, its essence, main types, and distinctive features. The grammatical structure, word formation, and methods of expressing grammatical meanings of agglutinative, inflective, isolating, and polysynthetic languages are analyzed through examples. Furthermore, the morphological characteristics of the Uzbek language and the significance of morphological classification in linguistics are examined.

АННОТАЦИЯ. В данной статье освещаются типологическая классификация языков мира, ее сущность, основные типы и специфические особенности. На основе примеров анализируются грамматическое строение, словообразование и способы выражения грамматических значений агглютинативных, флективных, изолирующих и полисинтетических языков. Также рассматриваются морфологические особенности узбекского языка и значение морфологической классификации в языкознании.

Kalit so’zlar: tipologik tasnif, morfologik tasnif, tilshunoslik, agglutinativ tillar, flektiv tillar, izolyativ tillar, polisintetik tillar, morfema, grammatik ma’no, so‘z tuzilishi.

Keywords: typological classification, morphological classification, linguistics, agglutinative languages, inflective languages, isolating languages, polysynthetic languages, morpheme, grammatical meaning, word structure.

Ключевые слова: типологическая классификация, морфологическая классификация, языкознание, агглютинативные языки, флективные языки, изолирующие языки, полисинтетические языки, морфема, грамматическое значение, структура слова.

KIRISH. Dunyo tillari o‘zining kelib chiqishi, grammatik qurilishi, lug‘at tarkibi va tovush tizimi bilan bir-biridan farq qiladi. Ushbu farqlarni o‘rganish tilshunoslik fanining muhim yo‘nalishlar[1]idan biri hisoblanadi. Tillarni ilmiy jihatdan tasniflash ularning umumiy va o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash,

1

© 2026 International Journal of Literature and Language Studies. All Rights Reserved.

o‘zaro o‘xshash hamda farqli jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Tilshunoslikda dunyo tillarini tasniflashning genealogik, tipologik va areal kabi asosiy yo‘nalishlari mavjud. Genealogik tasnif tillarning tarixiy kelib chiqishi va qarindoshligiga asoslanadi. Tipologik tasnif esa tillarning tuzilishi va grammatik xususiyatlarini o‘rganadi. Tipologik tasnifning muhim yo‘nalishlaridan biri morfologik tasnif bo‘lib, u so‘zlarning tuzilishi, morfemalarning birikishi va grammatik ma’nolarning ifodalanish usullarini tahlil qiladi.

Mazkur mavzuni o‘rganish, ayniqsa, xorijiy tillarni o‘zlashtirish, tillarni qiyosiy o‘rganish va ularning grammatik xususiyatlarini chuqur anglashda katta ahamiyatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tipologik va morfemik tahlil metodlaridan foydalanish nazarda tutiladi. Tavsifiy metod tillarning grammatik tuzilishini alohida xususiyatlar asosida yoritishga xizmat qiladi. Qiyosiy-tipologik metod turli tillardagi grammatik vositalarning o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Morfemik tahlil esa so‘z tarkibidagi ma’noli qismlarni ajratish, ularning grammatik vazifalarini aniqlash va so‘z shakllanishidagi ishtirokini o‘rganishga yordam beradi.

Tahlil obyekti sifatida o‘zbek, turk, ingliz, rus va xitoy tillariga oid grammatik misollar tanlanadi. Bu tillar turli morfologik xususiyatlarni ko‘rsatish imkonini bergani sababli qiyosiy tahlil uchun qulaydir. Bunda ayrim tillarni faqat bitta tipga mansub deb hisoblashdan ko‘ra, ularning qaysi morfologik xususiyatlari ustun ekanini aniqlashga e’tibor qaratiladi. Morfologik tahlilda so‘z tarkibi, affikslarning vazifasi, grammatik ma’nolarning ifodalanishi va bir morfemaning nechta grammatik vazifani bajarishi kabi mezonlar muhim hisoblanadi

Morfologik tasnifning nazariy asoslari. Morfologik tipologiyada, avvalo, grammatik ma’noning qanday vositalar yordamida ifodalanishiga e’tibor qaratiladi. Ayrim tillarda grammatik munosabatlar asosan mustaqil so‘zlar va ularning gapdagi o‘rni orqali ifodalansa, boshqa tillarda affikslar yoki so‘z ichidagi tovush o‘zgarishlari muhim vazifa bajaradi. Ba’zi tillarda esa bir so‘z tarkibida bir nechta grammatik va leksik ma’no birlashib, murakkab birlik hosil qiladi.

An’anaviy tasnifga ko‘ra, morfologik turlar quyidagi xususiyatlar bilan farqlanadi:

Agglutinativ tillar — grammatik ma’nolar odatda o‘zakka ketma-ket qo‘shiladigan va vazifasi nisbatan aniq ajraladigan affikslar orqali ifodalanadi.

Flektiv tillar — bir grammatik shakl bir nechta grammatik ma’noni birgalikda ifodalashi, o‘zakda tovush o‘zgarishlari yuz berishi mumkin.

Izolyativ tillar — so‘zlarning morfologik o‘zgarishi nisbatan cheklangan bo‘lib, grammatik munosabatlar ko‘pincha so‘z tartibi va yordamchi birliklar orqali ifodalanadi.

Polisintetik tillar — bitta so‘z tarkibida ko‘plab morfemalar birlashib, mazmun jihatidan butun bir gapga yaqin murakkab birlik hosil qilishi mumkin.

Ushbu tasnif tillarning grammatik tuzilishini tushuntirishda qulay nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, morfologik tiplar o‘rtasidagi chegaralar mutlaq emas. Bir tilning ayrim grammatik hodisalari agglutinativ, boshqalari esa flektiv yoki analitik xususiyatlarni namoyon qilishi mumkin. Shuning uchun tipologik tavsifda tilning umumiy tuzilishi bilan bir [2]qatorda, muayyan grammatik hodisalar ham alohida tahlil qilinishi lozim.

2

© 2026 International Journal of Literature and Language Studies. All Rights Reserved.

O‘zbek tilining morfologik xususiyatlari. O‘zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, uning grammatik tuzilishida agglutinativ xususiyatlar yetakchi o‘rin egallaydi. O‘zbek tilida grammatik ma’nolar, asosan, o‘zakka qo‘shiladigan qo‘shimchalar orqali ifodalanadi. So‘z yasovchi va shakl yasovchi qo‘shimchalarning mavjudligi tilning morfologik tizimini shakllantiruvchi muhim omillardan biridir.

Masalan, ishchilarimizdan so‘zini quyidagicha qismlarga ajratish mumkin:

ish — o‘zak;

-chi — kasb yoki faoliyat egasini bildiruvchi so‘z yasovchi qo‘shimcha;

-lar — ko‘plik shakli;

-imiz — birinchi shaxs ko‘plik egalik shakli;

-dan — chiqish kelishigi qo‘shimchasi.

Ushbu misolda so‘z yasash va grammatik shakllanish jarayonlari bir so‘z tarkibida izchil namoyon bo‘ladi. Har bir qo‘shimcha ma’lum vazifani bajaradi, ularning ketma-ketligi esa so‘zning grammatik va leksik mazmunini shakllantiradi.

O‘zbek tilining morfologik tizimida ot, sifat, son, olmosh, fe’l, ravish va boshqa so‘z turkumlari o‘ziga xos grammatik xususiyatlarga ega. Masalan, otlarda ko‘plik, egalik va kelishik shakllari; fe’llarda esa zamon, mayl, nisbat, shaxs-son kabi grammatik kategoriyalar mavjud. Ushbu kategoriyalar tilning grammatik imkoniyatlarini kengaytiradi va gapda so‘zlar o‘rtasidagi munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi.O‘zbek tilidagi grammatik shakllarni tahlil qilishda qo‘shimchalarning vazifasini bir-biridan farqlash muhim. Masalan, kitobxon so‘zidagi -xon unsurini odatiy ko‘plik yoki kelishik qo‘shimchasi sifatida talqin qilib bo‘lmaydi; u so‘zning leksik ma’nosini shakllantirishda ishtirok etadi. Aksincha, kitoblar shaklidagi -lar ko‘plik ma’nosini ifodalaydi. Bu misollar so‘z yasash va so‘z shaklini hosil qilish jarayonlari o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi.

O‘zbek tilshunosligida morfologiya va morfemika masalalari turli olimlar tomonidan o‘rganilgan. A. Hojiyevning O‘zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so‘z yasalishining nazariy masalalari asari morfologik birliklar va ularning nazariy talqinini o‘rganishda muhim manbalardan biridir. H. Jamolxonovning Hozirgi o‘zbek adabiy tili darsligida ham o‘zbek tilining grammatik qurilishi va morfologik birliklariga oid masalalar yoritilgan. O‘zbek tili grammatikasiga bag‘ishlangan akademik nashrlar esa tilning grammatik kategoriyalari va so‘z shakllarini tizimli o‘rganish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, o‘zbek tilini faqat agglutinativ til sifatida tavsiflash uning barcha grammatik xususiyatlarini to‘liq qamrab olmaydi. O‘zbek tilida analitik shakllar, yordamchi so‘zlar, ko‘makchilar va grammatik ma’nolarni birikmalar orqali ifodalash usullari ham mavjud. Demak, agglutinativlik o‘zbek tilining yetakchi morfologik xususiyati bo‘lsa-da, uning grammatik tizimi turli vositalarning o‘zaro ta’siri asosida ishlaydi.

[3]

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, dunyo tillarining tipologik, xususan, morfologik tasnifi tillarning grammatik tuzilishi, so‘z shakllanishi va grammatik ma’nolarning ifodalanish usullarini o‘rganishga xizmat qiluvchi muhim lingvistik yo‘nalishdir. An’anaviy tasnifda tillar izolyativ, agglutinativ, flektiv va polisintetik turlarga ajratiladi.

Izolyativ tillarda grammatik ma’nolar ko‘proq so‘z tartibi va yordamchi vositalar orqali ifodalansa,

[3]

© 2026 International Journal of Literature and Language Studies. All Rights Reserved.

agglutinativ tillarda qo‘shimchalarning ketma-ketligi muhim ahamiyat kasb etadi. Flektiv tillarda grammatik ma’nolar so‘z shaklining o‘zgarishi orqali, ayrim hollarda birlashgan shakliy ko‘rsatkichlar yordamida ifodalanadi. Polisintetik tillarda esa ko‘plab morfemalar bitta so‘z tarkibida birlashib, murakkab mazmunni ifodalashi mumkin.

O‘zbek tilining asosan agglutinativ xususiyatga ega ekanligi uning grammatik tizimini boshqa tillar bilan qiyosiy o‘rganishda muhim mezon hisoblanadi. Shu bilan birga, morfologik turlar o‘rtasida mutlaq chegara mavjud emas va ayrim tillarda bir nechta tipning xususiyatlari uchraydi.

Demak, dunyo tillarining morfologik tasnifini o‘rganish tilshunoslik nazariyasini boyitish, xorijiy tillarni o‘zlashtirish, tarjima faoliyatini takomillashtirish va zamonaviy til texnologiyalarini rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hojiyev A. O‘zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so‘z yasalishining nazariy masalalari. – Toshkent: Fan, 2010.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005.
3. Ne’matov H., Bozorov O. Tiling morfemik qurilishi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1993.
4. Qilichev E. O‘zbek tilining amaliy grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
5. Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology. – Chicago: University of Chicago Press, 1989.
6. Croft W. Typology and Universals. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

© 2026 International Journal of Literature and Language Studies. All Rights Reserved.